

Huszka Beáta

A DECENTRALIZÁCIÓ, MINT A KISEBBSÉGVÉDELEM ESZKÖZE(?)

Esettanulmány a szandzsáki bosnyákokról

Bevezetés

Szandzsák egy földrajzi régió Szerbia délnyugati részén, egyben a szerbiai bosnyák közösség otthona. Északnyugaton Bosznia-Hercegovinával, délnyugaton Montenegróval, délen pedig Koszovóval határos. A szocialista Jugoszlávia idején Szandzsák túlnyúlt a Szerb Köztársaság határain, és összekötötte Szerbiát Montenegróval és Boszniával, ugyanis hat szerbiai, öt montenegrói és három boszniai község¹ együttesen alkotta a Szandzsáknak nevezett területet.² Szandzsák szerbiai része Raška néven is ismert, amit a középkori szerb királyság bölcsőjeként tartanak számon, és amely a XI – XII. században, a bizánci uralom idején a szerb állam központja volt.³

Szandzsák Szerbiában három-három községből álló keleti és nyugati részre osztható. A keleten található Novi Pazar, Tutin és Sjenica lakosainak többségét bosnyákok alkotják, míg a nyugati Nova Varoš, Priboj és Prijepolje községekben a népesség kevert nemzetiségű, és a szerbek aránya meghaladja a bosnyákokét. A 2002-es népszámlálási adatok szerint a hat község lakossága összesen 235 500 fő, 60%-uk (142 000) bosnyáknak, a többi 38% (93 000) szerbnek és montenegróinak vallotta magát.⁴

Jelenleg a terület nem rendelkezik semmiféle politikai autonómiával, és jogilag sem alkot semmiféle közigazgatási egységet. Szandzsák a második világháború idején egy rövid időre autonóm státuszt kapott a partizánok által felszabadított területen, amely később kettészakadt egy szerbiai és egy montenegrói részre. A hat szerbiai községet egy körzetté alakították Novi Pazar központtal, 1947 után viszont felosztották és részeit szerb többségű körzetekhez csatolták, melyek határait többször is megváltoztatták a kommunizmus idején. Ennek ellenére a szocialista Jugoszlávia elnyerte a bosnyák közösség lojalitását az 1968-as alkotmányos rendelkezések révén, amelyekkel a muzulmánokat Jugoszlávia egyik államalkotó nemzeteként ismerték el; részben emiatt még ma is sokan nosztalgiával tekintenek vissza a Tito-korszakra.⁵

1991-ben, Jugoszlávia felbomlásának idején a Szandzsáki Muzulmán Nemzeti Tanács népszavazást tartott a szandzsáki autonómiáról. A regisztrált szavazók 70%-a vett részt a referendumon, és 98,9%-uk támogatta az autonómiát. A referendumnak azonban semmilyen gyakorlati következménye nem lett, ugyanis Belgrád nem ismerte el a népszavazás jogszerűségét.

A Milošević-éra idején a muzulmánokat démonizáló kampányok és az elnyomó politika miatt a bosnyákok eltávolodtak a szerb államtól. 1991-1995 között állami katonai és félkatonai alakulatok súlyos bűntetteket követtek el a régióban. A jugoszláv hadsereg elsősorban 1992-1993-ban hajtott végre a rendőrséggel és félkatonai szervezetekkel közösen etnikai tisztogatást Szandzsákban, beleértve bosnyákok elhurcolását, megverését, kínzását, meggyilkolását, és bosnyák falvak bombázását.⁶

Annak ellenére, hogy a szerbek és bosnyákok közötti konfliktus esélye napjainkban nem számottevő, a térség stabilitása és biztonsága továbbra is törekeny. A Milošević-rezim örökségeként Szandzsák Preševo-völgy mellett egyike Szerbia gazdaságilag legfejletlenebb régióinak. A szerb állam jelen törekvései ellenére az évtizedes diszkrimináció következményeként a bosnyákok még mindig alulreprezentáltak a közszférában és magas körükben a munkanélküliség. A bizonytalanság legveszélyesebb forrása azonban a helyi bosnyák politikai vezetők egymás közötti, gyakran erőszakba torkolló csatározása, a szervezett bűnözés beszívargása a politikai struktúrákba, a fiatalok körében terjedő kábítószer-használat, és a radikális vahabiták nyugtalanító jelenléte. Míg e problémák többsége – talán az utolsót leszámítva – még ha kisebb mértékben is, de egész Szerbiára jellemző, a jelen sérelmei könnyen kapnak etnikai színezetet a múltbeli diszkriminatív állampolitika miatt. A bosnyákoknak nincsenek szeparatista törekvéseik, azonban a területi autonómia kérdése időnként fel-felbukkan. 2002-ben, amikor Szerbia és Montenegró a két köztársaság államközösségének létrehozásáról tárgyalt, a bosnyákok megpróbálták elérni, hogy Szandzsák egy, a közös állam keretei között működő politikai-területi autonómiát kapjon, ami értelemszerűen a montenegrói területekre is kiterjedt volna. Habár Szerbia és Montenegró 2006-os szétválásával az ezzel kapcsolatos remények szertefoszlottak, a bosnyák pártok közül elsősorban a Szandzsákért Lista tagjai (Vojislav Koštunica 2007-ig hivatalban lévő kormányát támogató bosnyák pártok koalíciója) még mindig szorgalmazzák Szandzsák kiterjedt hatáskörökkel bíró – regionális rendőrséggel és bírósággal rendelkező – közigazgatási és területi autonómiáját.⁷

Tény mindenestre, hogy ha a bosnyák közösség problémáit nem orvosolják, fennáll a vallási és nacionalista radikalizálódás veszélye, ami különösen nyugtalanító annak fényében, hogy jelenleg is meglehetősen gyakoriak a politikai és gazdasági érdekekkel összefüggő erőszakos cselekmények. A jelen állapotokat alapul véve túlzás nélkül megállapítható, hogy a régió könnyen válhat a szervezett bűnözés egyik balkáni központjává.

Szandzsák, amely sosem állt a politikai érdeklődés homlokterében, több figyelmet érdemelne a szerb államtól és a nemzetközi szervezetektől egyaránt. Szerbia decentralizációja és ezáltal a helyi önkormányzati autonómia megerősítése része lehetne a nemzetiségi problémák kezelésének, mivel a kisebbségek – köztük a bosnyákok – sérelmei közül sok a mindennapi élet nehézségeivel függ össze. 2000 óta a hatalmon lévő szerb kormányok a nemzetiségek helyzetének és a helyi önkormányzás minőségének javításán fáradoznak. Határozott sikereket értek el mindkét fronton, de elmaradt a két politikai terület összekapcsolása, amely kölcsönösen növelhetné mindkettő hatékonyságát. A kisebbségi politika továbbra is a jogrendszerre összpontosít, és nem követi a nemzeti és helyi szintű strukturális változásokat. Az önkormányzati politika a szerbiai önkormányzatoknak független költségvetést biztosít megfelelő anyagi forrásokkal és világos kiadási feladatokkal együtt, de továbbra sem ruházta fel őket az önkormányzati vagyon feletti tulajdonjoggal, se lényegi hatáskörökkel az egészségügy, szociálpolitika és a közoktatás területén. A tulajdonjog hiánya megakadályozza, hogy az önkormányzatok komoly gazdaságfejlesztési programokba kezdjenek, amelyekre nagy szükség volna az olyan régiókban, mint Szandzsák, amely gazdaságilag elmaradott, egyúttal magas a kisebbségek aránya. Az egészségügyi, oktatási és szociálpolitikai kompetenciák hiánya pedig azt jelenti, hogy az önkormányzatok nem képesek befolyásolni éppen azokat a szakterületeket, melyek tipikusan a legfontosabbak a nemzetiségek számára.

Ugyanakkor az elemzésből az is kiderül, hogy habár a decentralizáció elméletileg segíthetne pont azoknak a gyakorlati kihívásoknak a megoldásában, amelyekhez pusztán a kisebbségi jogalkotás nem elégséges, Szandzsákban a bosnyák közösséget megosztó politikai szakadék egy ilyen fajta megközelítés eredményességét kétségessé teszi. A két legnagyobb bosnyák párt közötti ellentét egyelőre feloldhatatlannak látszik, amelyre jellemző, hogy a politikai riválisok helyi szinten könnyörtelenül kiszorítják ellenfeleiket minden lehetséges politikai és gazdasági pozícióból, a hatalom teljes monopolizálására törekedve. A korrupció és a nepotizmus által mélyen áthatott viszonyok között akár kockázatosnak is tűnhet még több hatáskörrel felruházni az önkormányzatokat, amelyek a helyi politikai-gazdasági érdekcsoportok szorításában vergődnek.

A tanulmány először a bosnyákok legfontosabb problémáit vázolja fel, az ezután következő rész mutatja be a két jelentősebb bosnyák pártot, a Rasim Ljajić vezette Szandzsáki Demokrata Pártot (SDP)⁸ és Sulejman Ugljanin nevével fémjelzett Szandzsáki Demokratikus Mozgalom Pártját (SDA)⁹, kitérve a helyi politikai viszonyok tágabb vizsgálatára is, beleértve a Bosnyák Nemzeti Tanács tevékenységét. Három község, Sjenica, Novi Pazar és Prijepolje példáján keresztül szemléltetem, hogy miként viselkedik a két bosnyák párt az önkormányzati hatalomban. Több szempont alapján kerültek éppen ezek a községek az elemzésbe. Novi Pazar fontos,

mivel a régió politikai és kulturális központja, ahol az SDA volt hatalmon a helyi önkormányzatban a vizsgált időszakban. Sjenicában a másik bosnyák párt, az SDP alkotott kormánykoalíciót, ami viszont 2006-ban felbomlott, de az SDP-s polgármester ennek ellenére a helyén maradt. Prijepolje pedig azért szerepel az esettanulmányok között, mert több nemzetiség együttélésének egyik mintapéldájának tekinthető. A tanulmány célja nemcsak az, hogy bemutassa a szandzsáki bosnyák kisebbség helyzetét, hanem, hogy megoldási lehetőségeket is kínáljon a bosnyák kisebbség és a helyi önkormányzatok problémáinak kezelésére vonatkozóan.¹⁰

Szandzsáki problémák - A nemzetiségi sérelmek forrásai

A közigazgatási szerkezet

A hat szandzsáki község adminisztrációs szempontból két szerb többségű körzet között van felosztva. Szerbiában összesen 29 körzet van, plusz a főváros, amelyek a központi hatalom, vagyis a különböző minisztériumok regionális kirendeltségei önkormányzati jogosítványok nélkül. Novi Pazar és Tutin a Kraljevo központú Raška körzethez, Sjenica, Priboj, Prijepolje és Nova Varoš pedig az Užice központú Zlatibor körzethez tartozik.¹¹ A két közigazgatási egység választókörzet is egyben, amelyeket azért alakítottak ki így, hogy a bosnyák többségű községeket megosszák a két szerb többségű választókörzet között. Prijepolje, ahol a bosnyákok és szerbek száma nagyjából fele-fele arányban oszlik meg, szintén a választókerületek határainak nemzetiségi alapon történő manipulációjának lett az áldozata. Ahhoz, hogy biztosítsák a szerb többséget, Sjenicából (ahol túlnyomóan bosnyák nemzetiségű a lakosság) két szerb többségű – Meotani és Aljinovici – falut Prijepoljéhez csatoltak a kilencvenes évek idején.

A szandzsáki községek közül Sjenica van a legrosszabb helyzetben közigazgatási szempontból; esete jól illusztrálja, hogy miért szükséges a jelenlegi közigazgatási szerkezet megváltoztatása. Egy 1992-ben elfogadott politikai döntés alapján Sjenica négy különböző, más-más funkciókat ellenőrző államigazgatási körzethez tartozik. A rendőrség és az igazságszolgáltatás Novi Pazarthoz, a cégbíróság Kraljevóhoz, az egészségügy az Užice központú Zlatibor körzethez, a halászat és erdőgazdaság pedig az Ivanica központú Morava körzethez tartozik. Ez a bonyolult közigazgatási szerkezet nagyon megnehezíti a lakosság mindennapi életét, mivel például a Duga Poljava-i lakosok, akik 20 km-re laknak Novi Pazartól és Sjenicától, csak a 170 km-re levő Užicében részesülhetnek kórházi ellátásban.¹² Ha valaki magánvállalkozást szeretne nyitni Sjenicában, a kraljevói cégbíróságon kell bejegyeztetnie magát, de el kell mennie Užicébe, a közigazgatási központba is.¹³ Nem csoda hát, hogy a bosnyákok azt szeretnék, hogy mind a hat szandzsáki község egy körzet-

be tartozzon. Természetesen földrajzi és közigazgatási szempontból is több értelme volna, ha legalább Novi Pazar, Sjenica, Tutin és Prijepolje – a jelentős bosnyák lakossággal rendelkező községek – egy körzetet alkotnának, Novi Pazar központtal.¹⁴

Az is a jelenlegi közigazgatási rendszerből adódó nehézségek egyfajta megoldását jelenthetné, ha a hat községből álló régió autonómiát kapna. A kilencvenes években a Milošević-korszak idején a bosnyák pártok szorgalmazták a szandzsáki autonómiát, habár az autonómia megvalósításának konkrét módját és tárgyát soha nem pontosították. Érdekes módon 2000 óta kevésbé hangoztatják ilyen jellegű törekvéseiket, annak ellenére, hogy a Đinđić-kormány nyitottnak tűnt az effajta elképzelésekre. Helyi elemzők szerint a bosnyákok többsége támogatná az autonómia valamilyen formáját, de a konfrontáció lehetősége miatt gyakran félnek ezt kinyilvánítani. A helyi szerbek kevésbé hívei egy lehetséges szandzsáki autonómiának, és szívesebben neveznék a régiót Raškának Szandzsák helyett. Ez a magatartás részben az egyik bosnyák párt, az SDA agresszív nacionalista politikájának az eredménye. Habár a hat községből álló Szandzsák autonómiája csak a távoli jövőben lenne lehetséges a szerbiai politikai realitások fényében, a bosnyákok egyetértenek abban, hogy a községeknek egy körzetbe kellene tartozniuk, ami egy kevésbé ambiciózus célkitűzés az autonómiához képest és talán inkább megvalósítható.

A gazdasági perspektíva hiánya

Szandzsák legnagyobb problémája a gazdaság elmaradottsága és az ezzel összefüggő szegénység. A legtöbb gazdasági mutató szerint Szandzsák gazdasági helyzete lényegesen rosszabb a szerbiai átlagnál. Az egy főre eső nemzeti jövedelem Novi Pazarban a nemzeti átlag 37%-a, Sjenicában 33%-a, Tutinban pedig csak 26%-a. A szerb többségű községekben sem sokkal jobb a helyzet, itt az egy főre eső jövedelem a nemzeti átlag 30-40%-a között mozog, egyedül Nova Varošban volt ennél magasabb (57%).¹⁵

A hagyományos szandzsáki iparágak – a textil-, cipő- és bőripar – hanyatlóban vannak, mivel nem tudnak versenyezni a sokkal olcsóbb távol-keleti importtal. A kis- és középvállalkozások, amelyek a bosnyákokra jellemző vállalkozó szellemnek köszönhetően a szandzsáki gazdaság gerincét alkották, szintén küszködnek a Szerbiát sújtó gazdasági nehézségek és a bürokratikus akadályok miatt.¹⁶ A kilencvenes években a Szerbiát büntető ENSZ szankciók bevezetése hozott némi gazdasági fellendülést Szandzsákban a virágzó csempészetnek köszönhetően.¹⁷ A kábítószer mellett más javakat, köztük fegyvert, alkoholt, dohánytermékeket, embereket, stb., csempészték Szandzsákon keresztül, amelyben nemcsak üzletemberek, de politikusok is részt vettek.¹⁸

Komoly problémát okoz az elmaradott infrastruktúra, amely szintén a gazdasági fejletlenség jele. Az 1990-es évek közepén elárasztották Novi Pazar városát a fal-

vakból érkező betelepülők, amelynek akkor sem volt, és most sincs megfelelő infrastruktúrája ahhoz, hogy megfeleljen a népesség növekedéséből eredő nyomásnak. Az infrastrukturális hiányosságok számos területen jelentkeznek, például, míg a szomszédos Šumadijában az utak többsége aszfaltozott, Sjenica községhez tartozó 104 faluban összesen 7 kilométernyi aszfaltozott útszakasz van. 2000-ben szerbiai viszonylatban Szandzsákban volt a legalacsonyabb a telefonsűrűség, és még így is a szerb falvak ellátottsága jobb volt, mint a bosnyákoké.¹⁹ Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségekről Szóló Keretegyezményének végrehajtását vizsgáló egyik háttér tanulmány megállapította, hogy az elmaradott régiókról szóló törvény, amely a támogatásra szoruló települések felsorolását is tartalmazza, számos bosnyák többségű települést nem említ Szandzsákon belül. A tanulmány szerzői szerint figyelemre méltó, hogy a Sjenica községben található, bosnyák többségű, telefonnal és aszfaltozott utakkal sem rendelkező Pestera nem lett fejletlenként besorolva, számos szerb többségű faluval ellentétben.²⁰ A szandzsáki infrastruktúra állapota jól példázza az évtizedes gazdasági diszkrimináció következményeit, amely a szerb állam hosszú távú politikájának egyik eredménye.²¹ Elsősorban szerb politikusok ma is gyakran nemzeti ügyekre hivatkozva bújnak ki a felelősség alól, egy helyi elemzőt idézve „hogyan kérhetsz fizetésemelést, amikor a szívünk szakad meg Koszovóért?”²²

Összességében megállapítható, hogy a legégetőbb gondok, mint például az alacsony színvonalú oktatás, a fejletlen infrastruktúra és a magas munkanélküliség közvetve mind összefüggésbe hozhatóak a gazdaság helyzetével. Ezért is lenne érdemes tágabb mozgásteret biztosítani az önkormányzatoknak ahhoz, hogy nagyobb szerepet játszassanak gazdaságuk fejlesztésében. Mivel a községi önkormányzatok jelenleg nem rendelkeznek tulajdonjoggal, egy stabilabb helyi gazdasági bázis megteremtésének legfontosabb előfeltétele az lenne, ha az állami vagyont (annak legalábbis azt a részét, amely az önkormányzati feladatok ellátásához kell) átruháznák a helyi önkormányzatok tulajdonába.

Az ifjúság problémái: munkanélküliség, kábítószer-használat, zsúfolt iskolák

Szandzsákban a társadalmi problémák egy jelentős része az ifjúság helyzetével kapcsolatos. Novi Pazarban a lakosság 44,6%-a 26 éven aluli, Sjenicában pedig, amely egyike a legnagyobb és legszegényebb szerbiai községeknek, a lakosság 39%-a 12 éven aluli. A munkanélküliség, a kábítószer-használat és az iskolák zsúfoltsága olyan kihívásokat jelentenek, amelyeket az önkormányzatok nemcsak, hogy megoldani, de érdemben kezelni sem tudnak, részben azért, mivel alig van befolyásuk az érintett területeken.²³ Hatáskörük az egészségügyben, az alap- és középfokú oktatásban, és a szociális ellátásban a fizikai infrastruktúra fenntartására korlátozódik,

és nincs ráhatásuk az intézményi szolgáltatások megszervezésére és menedzselésére. Kivételt jelent az óvodai oktatás, amely teljes mértékben a községek kompetenciája, és a szociális ellátások egy része, melyeket a helyi önkormányzatok és az állam közösen biztosítanak.²⁴

A helyi közösségek számára, beleértve a kisebbségeket is, ezek a szolgáltatások különös jelentőséggel bírnak. Bizonyos társadalmi problémák, mint például az ifjúságé, gyakran csak olyan, több politikai szakterületen átnyúló, illetve azokat részben integráló megközelítéssel kezelhetőek, amelyek az oktatást, a szociálpolitikát, az egészségügyet és a rendőrséget is érintő politikai intézkedéseket tartalmaznak. Ez különösen igaz Szandzsákban, annak ellenére, hogy a fiatalok helyzete nem egy nemzetiségi ügy a szó klasszikus értelmében, mégis a bosnyák közösség legsúlyosabb gondjainak egyike.²⁵ A fiatalkori munkanélküliség komoly teher: Novi Pazarban 100 000 lakosból 22 000 munkanélküli, akik között különösen nagy a fiatalok és a nők aránya. Ez más bajok forrása is, mint például a kábítószer-fogyasztásé, ami 2000 óta terjedt el a régióban. 2000 előtt „csak” áthaladt a Törökországból induló, Koszovót érintő és Nyugat-Európába tartó drogcsempész-útvonal, mostanra viszont Szandzsák is célállomássá vált, ahol fiatalok ezrei mindenféle kábítószer, köztük heroinot is fogyasztanak. A kábítószerfüggők pontos száma nem ismert, de biztosan több annál a 160-nál, amennyire azt a rendőrség becsüli. A Szerbiai Helsinki Bizottság szerint 2005-ben legalább 2000 volt a kemény drogoktól függő kiskorúak száma.²⁶ Az iskolák nem biztonságosak a kábítószer-árusítás és az iskolai erőszak miatt, amelyek ellen a rendőrség nem tesz semmit. Helyi vélemények szerint valószínűleg maga a rendőrség is részt vesz a kábítószer-ügyletekben.²⁷

Egy másik, szintén a fiatalokat érintő probléma a helyi oktatás állapota. Az iskolák túlszűfoltak és helyhiánnyal küzdenek, mint például Novi Pazarban, ahol csak hat általános iskola van, amelyek napi három műszakban üzemelnek. A sjenicai óvodák és általános iskolák felszereltsége hiányos, és több mint ezer gyermeknek kell napi 3-15 kilométert gyalogolnia az iskoláig.²⁸ A helyzet megoldatlanságának okai egyrészt a pénzhiány, másrészt pedig a helyi szervek és az oktatási minisztérium tehetetlensége. 2000 óta az Európai Unió jelentős pénzüsszeget fordított a szandzsági iskolák modernizálására, de még mindig sok tennivaló akad.²⁹ Ugyanakkor a sjenicai községi önkormányzat elindított egy, az óvodák és iskolák modernizálását célzó programot. A helyi önkormányzat számára különösen fontos, hogy elérhetővé tegyék az internetet a lakosság számára, már csak azért is, mivel a helyi vezetők az internet-használatban látják a szabad információ-áramlás biztosítékát, amely ellensúlyozhatja a gyakran nacionalista és gyűlöletbeszéddel fűtött helyi és állami média szerepét.

Munkanélküliség és alulreprezentáltság a közszférában

A kilencvenes években a bosnyákok tömegesen veszítették el az állami szektorban betöltött állásaikat, közülük sokan vagy a magánszektorban kezdtek el dolgozni vagy emigráltak. Szandzsákban ma is jellemző, hogy a bosnyákok erősen alulreprezentáltak a közszféra azon területein, amelyek központi állami fennhatóság alá tartoznak, mint például a postahivatalokban, egyezségügyi intézményekben, a rendőrségen, földhivatalokban és máshol,³⁰ illetve az önkormányzatok által felügyelt intézményekben is azokban a községekben, ahol nincs bosnyák többség. Ezt a helyzetet súlyosbítja az 50%-ra becsült munkanélküliség az egész régióban.³¹

Mióta a bosnyák pártok vezető pozícióba kerültek néhány helyi önkormányzatban, ezekben a községekben a bosnyákok aránya valamelyest nőtt azokon a területeken, amelyek községi hatáskörbe tartoznak. Novi Pazarban például ugyan még mindig alulreprezentáltak egyes közintézményekben, többek között a bíróságokon, a rendőrségen, vagy a gazdasági rendőrség állományában, a közigazgatásban és az önkormányzati vállalatok vezetőségében viszont egyre több bosnyák dolgozik. Mindezek ellenére gyenge jelenlétük elsősorban a központi államhoz tartozó intézményekben továbbra is feszültségeket kelt.

Példaként megemlíthető, hogy a Nemzetközi Válságcsoport információi szerint 2004 szeptemberében Sjenicában, ahol a lakosság háromnegyede bosnyák, kilenc bosnyák és nyolc szerb dolgozott az adóhivatalnál, és tizenhat bosnyák, illetve tizenhét szerb a postahivatalban. 2007-es adatok szerint Prijepoljében a községi igazgatási szerveknél nyolcvan alkalmazottból csak tíz volt bosnyák nemzetiségű,³² és a többi hivatalban is, mint például a községi építészeti hatóságnál, a kulturális központban és az adóhivatalban túlnyomó többségben szerbeket alkalmaztak. Azokban a községekben, ahol a bosnyákok száma még alacsonyabb az össznépességben belül, a helyzet még rosszabb volt. Pribojban például egyetlen egy közvállalatnak sem volt bosnyák vezetője.³³ Novi Pazarban, ahol a lakosság 82%-a bosnyák, a körzeti bíróságon 14 bosnyák és 14 szerb dolgozott, az ügyészségen 4 szerb és 4 bosnyák.³⁴

Az egész régiót tekintve a rendőrség alkalmazottainak csupán harmada bosnyák, a többi szerb.³⁵ Sokan közülük a Milošević-rezsim idején is szolgáltak, köztük olyanok, akik a kilencvenes években súlyos büntetéseket kaptak.³⁶ Ennek ellenére csak a rendőrség vezetőjét távolították el, mindenki más maradhatott egykori beosztásában 2000 után. Az viszont megnyugtató, hogy a beszámolók szerint 2000 óta a rendőrség nem követett el atrocitásokat a bosnyák lakossággal szemben.

A történelmi folyamatok, különösen a Milošević-rezsim politikája miatt a szerbek közül nagyon kevesen dolgoznak a magánszektorban, többségüket a közszféra foglalkoztatja. Ez egy olyan községben, mint Sjenica, ahol a lakosság 75%-a bosnyák nemzetiségű, lényegében azt jelenti, hogy a helyi szerbek többsége a közszférában dolgozik. A magas munkanélküliség fényében nem meglepő, ha a bosnyákok köré-

ben ellenérzéseket vált ki, hogy elsősorban a szerbek kiváltsága a közszférában betöltött állások által garantált biztonság.

Általános jelenség, hogy a pozíciók elnyerésénél a képzettség helyett inkább a nemzeti-felekezeti hovatartozás és a politikai kapcsolatok számítanak. Ezen a ponton érdemes néhány szót ejteni az egész országra jellemző korrupcióról, amely messze túlmutat Szandzsákon, és amely mélyen áthatja a köz- és az üzleti szférát is. Itt elsősorban nem a hétköznapi korrupció³⁷ jelenségével állunk szemben, hanem az állam foglyul ejtésének intézményes mechanizmusaival. A bevett gyakorlat szerint – amely nyilvánosan, a közvélemény szeme láttára zajlik – parlamenti választások után a kormánykoalíciót létrehozó győztes pártok az egész közszférát felosztják egymás között az elnyert mandátumok arányában. A pártok jelölnek embereket a menedzseri posztokra „az állami adminisztrációban, a közvállalatokban, közintézményekben, a közszolgáltatóknál, közalapítványokban, az egészségügyi, szociális és kulturális intézményekben, kollégiumokban, iskolákban, színházakban, kórházakban, könyvtárakban, műemlékek és emlékparkok fenntartóinál” a posztok nyilvános meghirdetése nélkül.³⁸ Ez azt jelenti, hogy a koalíció egyes pártjai nemcsak a minisztériumokat ellenőrzik, hanem mind azokat a közvállalatokat, közintézményeket, hivatalokat, alapítványokat és közszolgáltatásokat, amelyek a központi kormányzat hatáskörébe tartoznak. A hatalom ilyen jellegű felosztása nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is működik, hiszen a központi kormány alá tartozó helyi intézmények vezetőségét is ily módon választják. Példának okáért megemlíthető, hogy amikor Vojislav Koštunica első, 2007 elejéig hivatalban lévő kormánya idején a pénzügyminisztériumot a G17Plus irányította, a helyi adó- és vámhivatalokban az alkalmazottak 90%-a a párt soraiból került ki. Hasonló módon a körzeti oktatási igazgatóságok vezetőit a Szerb Demokrata Párt adta, amely akkor az oktatási tárcáért volt felelős. Helyi választások után hasonló folyamatok játszódnak le, csak éppen a helyi önkormányzatok szintjén. Újvidéken, ahol 2004-ben a Szerb Radikális Párt nyerte meg a helyhatósági választásokat (és a szocialistákkal és a Szerb Demokrata Párttal lépett koalícióra) a helyi önkormányzati adminisztráció teljes menedzsmentjét lecserélték. A képviselőtestület huszonnégy tagja került vezető pozícióba közintézményeknél, és mintegy ezer radikális párttag jutott munkahelyhez ugyanott, az állások nyilvános meghirdetése nélkül. Harminc ember nyert el igazgatói állást megfelelő képzettség nélkül. Az ezt követő fizetésemeléseknek köszönhetően negyven, különféle közintézményekben dolgozó igazgató került fel az újvidéki milliomosok listájára. A funkciók halmozása elterjedt gyakorlat a nem kielégítő törvényi szabályozásnak köszönhetően. Ráadásul, mivel a pártok finanszírozásában fontos szerepet játszik az üzleti szféra, a politikai és a gazdasági körök szorosan összefonódnak, ami a hatalom koncentrációjához és oligarchikus társadalmi struktúrák kialakulásához vezet.³⁹

Megállapítható, hogy az intézményes korrupció felszámolása vagy legalábbis visszaszorítása nélkül nehéz lesz igazságosabb foglalkoztatási feltételeket teremteni, ami közvetve hozzájárulhatna a kisebbségek arányosabb részvételéhez a közszférában. A jelenlegi körülmények között az önkormányzatok hatáskörének kiterjesztése leginkább a helyi hatalmi – köztük nemzetiségi – elit pozícióját erősítené. Ez persze eredményezheti azt, hogy több bosnyák jut álláshoz az állami intézményekben, viszont feltehetően azoknak kedvezne, akik megfelelő politikai kapcsolatokkal rendelkeznek. Azok – szerbek és bosnyákok egyaránt – akik az ellenzéki pártokhoz állnak közelebb vagy nincsenek pártkapcsolataik, kiszorulnának a pozíciók ilyen típusú újraosztásából. Igazságosabb társadalmi feltételek kialakításához, és ezen belül a nemzeti kisebbségek egyenlőbb munkaerőpiaci esélyeinek biztosításához elengedhetetlen lenne a közszféra „politika-mentesítése” és a szakmai verseny erősítése. Első lépésként alkalmazni kellene a már meghozott törvényeket,⁴⁰ és megkövetelni az állások nyilvános meghirdetését és a jelentkezők szakmai szempontok szerinti pályáztatását, illetve versenyeztetését.

A fent kifejtettek ellenére érdemes hangsúlyozni, hogy a sportesemények kivételével a nemzetiségi feszültségek általában nem nyilvánulnak meg erőszakos formában. Azonban vannak még egyéb rendezetlen kérdések, amelyek táplálják a bosnyákok és szerbek közti ellenérzéseket, például a menekültek visszatérésének ügye Priboj községbe. 1992 és 1995 között az önkormányzat adatai szerint 50 házat gyűjtöttek fel, 156 épületet romboltak le, aminek következtében mintegy 200 bosnyák család volt kénytelen elmenekülni, akik közül sokan még mindig nem térhettek vissza a háború előtti otthonaikba, ugyanakkor az etnikai tisztogatás elkövetőit nem vonták felelősségre.⁴¹

A szerb ifjúság priboji ultranacionalista felvonulásai 2004-ben, a niši és belgrádi mecsetek felgyújtása szintén 2004-ben, a bosnyákok iszlám terroristaként való ábrázolása a szerb médiában, a Novi Pazar-i rendszámtáblával rendelkező állampolgárok rendőrségi zaklatása szintén olyan jelenségek, amelyek félelmet keltenek a bosnyákok körében.⁴² A különböző tévéprogramok, újságok, vagy akár tankönyvek is gyakran tartalmaznak a nemzetiségeket és azok kultúráját sértő megjegyzéseket, ami korábban, főleg Đinđić kormánya idején, nem volt ennyire jellemző. Manapság az állami hatóságok által közvetített politikai üzenet azt sugallja, hogy a szerbek nem követtek el háborús bűnöket Boszniában, csak megvédték magukat; az iskolai tankönyvek is ezt a fajta gondolkodásmódot tükrözik.

További feszültségforrás a pártok úgynevezett „politikai marketingje.”⁴³ Bár a ki látástalan gazdasági helyzet egyaránt sújt szerbeket és bosnyákokat, a pártok előszeretettel hárítják a felelősséget a másik nemzet képviselőire. Talán az egyetlen kivétel ez alól a Ljajić vezette SDP, amely nem él az „etnikai bűnbak-keresés” gyakorlatával.

Ezek a példák ugyanakkor jól érzékeltetik az általános politikai hangulatot Szerbiában, amelyen csak határozott kormányzati fellépéssel lehetne változtatni. A szandzsákiak szerint a helyi nemzetiségi viszonyokat erősen befolyásolja a központi politika, például, hogy Belgrád mennyire enged teret a gyűlöletbeszédnek.⁴⁴

A vallás szerepe

A nacionalista és vallási radikalizálódás sokkal valószínűbb, ha a fent említett problémákat nem sikerül orvosolni, (mint amilyen a fiatalok munkanélkülisége, a terjedő kábítószer-használat, vagy a kilátástalan gazdasági helyzet). Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a szandzsákiak többsége a szúfizmust, az iszlám mérsékelt változatát gyakorolja, habár az 1990-es évek végén megjelent a vahabita irányzat is. Helyi interjúalanyok szerint a vahabiták központja Sjenica, és feltehetően Bécsből kapnak támogatást, ami Szaúd-Arábiából érkező adományokból származik, egyébként alig lehet tudni valamit szervezetükről és céljaikról.⁴⁵ 2007 márciusában a rendőrség letartóztatott négy vahabitát Szandzsákban, akik valószínűleg egy terrorista kiképzőtábor létrehozásán fáradoztak Novi Pazar közelében. A rendőrök állítólag fegyvereket és robbanóeszközöket is lefoglaltak. Az elmúlt években a vahabitáknak számos konfliktusuk volt a helyi lakossággal, akikre megpróbálták szigorú vallási előírásaikat rákényszeríteni.⁴⁶ A bosnyákok aggódva tekintenek az iszlámnak erre a radikális formájára, mivel félnek attól, hogy a fiatalok számára esetleg vonzóvá válik.

Szerbiában a Vajdaságban, Dél-Szerbiában, Belgrádban és Szandzsákban működik iszlám hitközség. Szűkebb Szerbia elvileg a Hamdija Jusufspahić vezette belgrádi riyaset fennhatósága alá tartozik, viszont ennek hatalmát a Szandzsáki Iszlám Közösség Mesihat feje, Muamer Zukorlić mufti nem ismeri el. A mufti nemcsak vallási, hanem jelentős gazdasági hatalommal is rendelkezik: a belgrádi támogatás mellett szaúdi adományokat is kap. Továbbá ő alapította 2002-ben az első magán-egyetemet Novi Pazarban, ahonnan a magas tandíjak miatt jelentős bevétellel számolhat. Mellesleg Zukorlić testvére irányítja a „Refref” vállalatot, mely textiltermékekkel, iszlám ruházzal, bútorokkal és könyvekkel kereskedik. A *Glas Islama* című újság is a mufti felügyelete alatt áll, ugyanúgy, mint az iszlám középiskolák hálózata és egy iszlám nyomda is. Gyakran előfordult, hogy belgrádi szerb politikusok előbb keresték fel Zukorlićot, mint az SDA és az SDP politikusait szandzsáki látogatásaik során.⁴⁷

Zukorlić a sarajevói riyaset fennhatóságát ismeri el, nem Belgrádét. Ez komoly feszültségekhez vezetett, mivel a belgrádi imám szerette volna a szerbiai iszlám közösséget egyesíteni saját vezetősége alatt. A legtöbb vallási vezető egyetért abban, hogy egy egységes iszlám közösséget kellene létrehozni Szerbiában a muzulmán hívők érdekeinek hatékonyabb képviselése érdekében, csak azt vitatják, hogy hol le-

gyen ennek a központja. Az *Urban In* civil szervezet igazgatója, Sead Biberović szerint ezek az ellentétek valójában a közösségen belüli hatalmi vetélkedésről szólnak. Ha Szarajevó lesz a központ, Zukorlić pozíciója fog megszilárdulni, ha pedig Belgrád, akkor Jusufspahićé.⁴⁸

2007 őszén Belgrádhöz lojális imámok egy csoportja le akarta mondani Zukorlićot,⁴⁹ ami nyílt összetűzéshez vezetett egy Novi Pazar-i mecset előtti lövöldözés formájában, amelyben négy ember súlyosan megsérült. Mivel Zukorlić nem ismeri el a riassetet, annak döntését sem tekinti rá nézve kötelezőnek. Ennek fényében a mufti és követői megakadályozták az új mufti, Adem Zilkic bejutását a mecsetbe, ami erőszakba torkollott. A konfliktusnak politikai vetülete is van, hiszen Zilkic Sulejman Ugljaninhoz áll közel, egy időben pártjának képviselője is volt, míg Zukorlić Rasim Ljajicéhoz.⁵⁰ Az iszlám közösségen belüli ellentét még egy helyi iszlám iskolára (medreszára) is kiterjedt, ahonnan hat Zilkicet támogató tanulót elbocsátottak.⁵¹ A vallási közösséget is mélyen megosztó szandzsáki politikai konfliktusokat a következőkben fejtem ki részletesen.

Bosnyák pártpolitika

A 2000-ben bekövetkezett politikai változások óta a bosnyák pártok rendszeres szereplői mind a helyi, mind az országos politikának. A Rasim Ljajic vezette SDP részt vett a Đinđić vezette kormánykoalícióban, és Ljajic maga a föderáció emberi jogok és etnikai kisebbségek minisztereként szolgált. 2004-ben a Hágai Törvényszékkel való együttműködésért felelős nemzeti tanács elnöke lett, 2005-ben pedig a Preševo, Bujanovac és Medveđa községekért felelős koordinációs testületé. 2007 májusában Koštunica új kormányában ő kapta a munkaügyi, foglalkoztatási és szociális ügyekért felelős miniszteri tárcát, azonban pártja, az SDP hagyományosan a Demokrata Párt partnere. Legfőbb riválisa, az SDA, amelynek képviselői a Szandzsákért Lista nevű koalíciót vezetik, és amely Koštunica Szerb Demokrata Pártjával működött együtt az utóbbi években. A korábbi gyakorlatnak megfelelően a 2008. májusi választásokon is az SDP a Demokrata Párt listáján indult, az SDA pedig külön, azonban a választásokat követően, amikor kiderült, hogy a Demokrata Párt fog minden bizonnyal kormányt alakítani, nemcsak az SDP, hanem az SDA is úgy döntött, hogy csatlakozik a kormányzó többséghez. Tehát mindkét bosnyák párt belépett a kormányba, Ljajic kapta a szociális és munkaügyi tárcát, míg Ugljanin trácánélküli miniszter lett. Ugyanakkor az a tény, hogy Ljajic és Ugljanin is tagja lett a kormánynak valószínűleg nem arra utal, hogy megszűntek volna a köztük lévő ellentétek, hanem sokkal inkább köszönhető annak, hogy a Demokrata Pártnak égetően szüksége volt a kisebbségi pártok támogatására a parlamenti többség megszerzéséhez. Annál is inkább, mivel helyi önkormányzati szinten maradt a már eddig

megszokott éles szembenállás. Ahogyan az alábbi elemzésből is kiderül, a bosnyák pártok csaknem bármelyik szerb párttal hajlandóak együttműködni, csak egymással nem. Számos példa bizonyítja, hogy bosnyák és szerb politikusok képesek a különböző nemzetiségi ellentéteket helyi szinten megoldani, ami egy további érv a helyi önkormányzati autonómia megerősítése mellett. Ugyanakkor, míg az etnikai feszültségeket a községek szintjén a felek hatékonyan kezelni tudják, addig a két legnagyobb bosnyák párt, az SDA és SDP közti rivalizálás a legsúlyosabb bizonytalansági tényező a térségben, ami gyakran a helyi önkormányzatok munkáját is akadályozza, ahogyan azt a Novi Pazarról és Sjenicáról készült esettanulmányok is szemléltetik. Ezekből az is kiderül, hogy az országos szintű politika erősen rányomja bélyegét a szandzsáki helyi viszonyokra, és gyakran előfordul, hogy Belgrád egymásnak ugrasztja a helyi politikai erőket, illetve saját kegyeltjeit segíti hatalmi pozícióba. Ez viszont felveti a helyi önkormányzatok autonómiáját garantáló alkotmányos biztosítékok megerősítésének szükségességét.

Az alábbiakban először a két bosnyák politikai pártot fogom bemutatni. Mivel a tanulmány alapvető célja a helyi községi önkormányzatok működésének vizsgálata, a Novi Pazar-i, sjenicai és prijepoljei esettanulmányokon keresztül fogom szemléltetni, hogy a helyi pártpolitika hogyan befolyásolja az önkormányzatok működését.

Az SDA

A két nagyobb bosnyák párt – a Szandzsáki Demokratikus Mozgalom Pártja (SDA) és a Szandzsáki Demokrata Párt (SDP) – a szerbiai bosnyák kisebbség és Szandzsák érdekeit hivatott képviselni, de nagyon különböző módon és politikai stílusban. Mint látni fogjuk, mások a céljaik és szövetségeseik, talán az egyetlen közös jellemzőjük, hogy mindkét párt rendelkezik alvilági kapcsolatokkal. Sulejman Ugljanin és pártja, az SDA, amelyre jellemző a sovinszta, militáns bosnyák nacionalizmus, nemcsak Szandzsák autonómiáját tűzte zászlójára, hanem korábban még egy szandzsáki köztársaság megalapítását is elképzelhetőnek tartotta.⁵² A híresztelések szerint Ugljanin, aki Novi Pazar polgármestere is egyben, úgy uralja Novi Pazart, mint egy török pasa, személyi kultusza megkérdőjelezhetetlen, és egy egész csapat biztonsági őr vigyázza lépteit. Az összes fontos politikai pozíciót monopolizálva egyidejűleg vezeti az SDA-t, ő a Szandzsákért Lista és a Bosnyák Nemzeti Tanács elnöke is, a 2008 májusáig betöltött polgármesteri poszton kívül.⁵³

Az Ugljanin vezette SDA alapító tagja a Szandzsákért Lista koalíciónak, amely 2006-ban csatlakozott a Koštunica vezette kormánytöbbséghez a szerb parlamentben, majd a 2007-es választásokon két, 2008-ban egy mandátumot szerzett a szerb törvényhozásban. A koalíció nem csupán kulturális autonómiát követel a bosnyákok számára, hanem olyan adminisztratív és területi önrendelkezési jogokat is, mint amilyen a regionális rendőrség és bíróság felállítása. Céljuk, hogy Szandzsákot egy

egységes választási körzette alakítsák, illetve, hogy Szerbiának kétházás parlamentje legyen, ahol az egyik házban a régiók képviselői ülhetnének. Álláspontjuk szerint Szandzsák történelmében meghatározó a regionális autonómia tapasztalata, továbbá a bosnyák kulturális jogok gyakorlása is egy önálló szandzsáki régió keretein belül tudna csak kiteljesedni.⁵⁴

Az SDP

Az SDA-val ellentétben, a Rasim Ljajić vezette SDP egy kevésbé nacionalista, mérsékelt alternatívát képvisel, a párt diskurzusa, politikája és céljai alapján. Az SDP nem etnikai pártként, hanem az egész Szandzsák régiót képviselő pártként definiálja magát, vannak helyi irodái Szerbia többi részén is, még Vajdaságban is. Az SDP fő politikai célkitűzése nem a területi-etnikai autonómia megteremtése, hanem a régió hat községi önkormányzatának egyesítése egy közös körzetbe, melynek központja Novi Pazar lenne. Az SDP meghatározó stratégiája a Demokrata Párttal való szoros együttműködés; az utóbbi listáján három képviselőjük jutott be a szerbiai parlamentbe a 2007. januári választásokon, míg négy mandátumot szereztek szintén a Demokrata Párt Európai Szerbiáért listáján 2008-ban. Politikusai szerint a kormányban való részvétel az egyetlen út ahhoz, hogy a párt programjában kitűzött célokat megvalósíthassák.⁵⁵ Az SDP bevallottan azért nem tűzte zászlajára az etnikai területi autonómia megteremtését, mert nincs egy anyaország, amelynek külső támogatására számíthatna, ehelyett a szélesebb körű kulturális jogok megszerzése a céljuk.⁵⁶

A két párt szembenállásának gyökere a két pártvezető – Rasim Ljajić és Sulejman Ugljanin – közötti ellentét, ami azonban több mint egyszerű politikai rivalizálás; személyes gyűlölet táplálja, ami sajnos követőikre is áterjedt. Az ellenségeskedés következményeként az vált a legmeghatározóbb választóvonallá, hogy valaki Ljajić vagy Ugljanin támogatója, főleg miután még a szerb választók közül is néhányan Ugljanin pártjára szavaztak, amikor az koalícióra lépett Koštunicával. Ez a koalíció egy igencsak újszerű és meglepő politikai formáció volt, hiszen nem is olyan régen Ugljanin még „szalon csetniknek”⁵⁷ nevezte Koštunicát, illetve a Novi Pazar-i szerbek is 2000 előtt általában Miloševićre és a radikális pártra szavaztak.

Sjenica

Sjenica esete kiváló példája a szandzsáki régióra meglehetősen jellemző viszonyoknak, ahol az SDP és az SDA közötti ellenségeskedés olyan mértékű, amely kizár minden együttműködést a két párt között, és ahol a szerb pártokkal, akár még a Szerb Radikális Párttal való összefogás is valószínűbb, mint egymással. Novi Pazarban is

hasonló a helyzet, itt 2004-ben az SDP és a Szandzsákért Párt lépett koalícióra a Szerb Radikális Párttal annak érdekében, hogy ellen tudjanak állni az SDA-nak és a helyi polgármesternek, Sulejman Ugljaninnak. Pribojban egészen 2004-ig Ugljanin volt hatalmon a Szerb Szocialista Párttal közös koalícióban, de a 2004. évi helyi választások után egy Ugljanin-ellenes koalíció vette át az önkormányzat vezetését, melynek kilenc tagja között jelen volt a Demokrata Párt és az SDP is.

Sjenicában a helyi önkormányzat, a *skupština*, 39 tagból áll, ahol a többség megszerzése érdekében 2004-ben a szerb pártok két bosnyák párttal léptek szövetségre. Így jött létre az a koalíció, melynek tagjai közt ott volt a Rasim Ljajić vezette SDP tizenegy, a Szandzsákért Nemzeti Mozgalom nyolc képviselővel és három szerb párt, mindegyik két-két képviselővel – a Szerb Radikális Párt, Koštunica Szerb Demokrata Pártja és az úgynevezett Szerb Demokrata Szövetség, amely a Szerb Szocialista Párt, a Szerb Megújodási Mozgalom, és az Új Szerbia szövetsége. A szerb pártok részvételével a koalíció 25 helyet tudhatott magáénak, ami kényelmes többséget jelentett a kormányzáshoz. A közvetlen választási rendszerben megválasztott polgármester, Esad Zornić, szintén az SDP színeiben indult. Az Ugljanin vezette SDA így kénytelen volt helyi ellenzéki szerephez vonulni tizennégy képviselőjével.

2006-ban azonban fordult a kocka, amikor az SDA vezette Szandzsákért Lista országos szinten szövetségre lépett Koštunica kormányával. Ennek következményeként a szerb pártok kiléptek a helyi kormányzó koalícióból, és az SDA-val kötöttek együttműködést, amely így már a helyi testületben húsz hellyel – és ezáltal a mandátumok többségével – rendelkezett, miközben az SDP-s polgármester a helyén maradt. Ismervén az SDP és az SDA közötti politikai dinamikát, nem meglepő, hogy e változások után a helyi képviselőtestület fő célja az lett, hogy megbuktassa a SDP-s polgármestert. Ki is írtak egy helyi népszavazást ennek érdekében 2006 augusztusában, ami végül nem lett eredményes, így a polgármester maradhatott. Az utóbbi részben azzal magyarázható, hogy a helyi szerbek inkább a polgármestert favorizálják, mivel jobban megbíznak az SDP-ben, mint az SDA-ban.⁵⁸ Az SDA ugyanis csaknem tizenöt évig volt hatalmon Sjenicában, és ez alatt az idő alatt a szerbek jobb híján mellőzték a helyi hatóságokkal való érintkezést. Azonban miután az SDP vezette koalíció átvette az önkormányzat vezetését 2004-ben, a polgármester igyekezett a helyi szerbeknek (akik a lakosság 24%-át alkotják) is biztosítani a politikai képviseletet, így a hét tagú önkormányzati tanácsba három szerb nemzetiségű is bekerült, és a polgármester helyettesévé, illetve több, az önkormányzat irányítása alatt álló közvállalat és közigazgatási szerv vezetőjévé is szerbeket neveztek ki. De mivel nincsenek intézményi garanciák arra nézve, hogy a helyi szinten kisebbségben levő szerbek érdekeinek érvényesítését a bosnyák többség ne tudja önkényesen megakadályozni, nem zárható ki, hogy mindez a visszájára fordul, ha a bosnyák nacionalistáknak sikerül megszerezniük a hatalmat a helyi önkormányzatban.⁵⁹

Sjenica nem az egyetlen példa arra, hogy miként lehetetlenítette el az önkormányzatok munkáját a helyi önkormányzati testület és a polgármester közötti ellenségeskedés. Ugyanez volt a helyzet Novi Pazarban is, ahogyan azt a következő részben látni fogjuk. Úgy tűnik, hogy a közvetlen választási rendszer, amelyet egyszerre alkalmaztak a helyi önkormányzati és a polgármesteri választásoknál, sok helyen vezetett feloldhatatlan feszültségekhez, amelyeket Belgrád sok esetben ki is használt saját céljai érdekében.⁶⁰ A 2008 májusában rendezett helyhatósági választásokon azonban már az új szabályok szerint választották az önkormányzatok vezetőségét, azaz a közvetlenül választott képviselőtestületek döntöttek a polgármesterek személyéről.

Többek között azért is gond, ha lebénul a helyi hatóságok munkája, mert az önkormányzatok hatáskörébe tartoznak a helyi fejlesztési és beruházási programok, amiket nemzetközi adományokból, kormánypenzékből vagy civil kezdeményezések forrásaiból finanszíroznak. Sjenica esetében például az önkormányzat nagy összegű támogatást kapott a Beruházási Minisztériumtól az infrastruktúra, a Mezőgazdasági Minisztériumtól pedig a helyi mezőgazdaság fejlesztésére. Miután kirobant a helyi önkormányzati vita, a központi kormányzat felfüggesztette ezeket a forrásokat, így például a helyi úthálózat javítási munkálataival várni kellett addig, amíg kiderült, hogy maradhat-e helyén az akkori polgármester.

*Novi Pazar*⁶¹

A két bosnyák párt közti ellentét gyakorlatilag megbénította a helyi önkormányzatot Novi Pazarban 2004 és 2006 között. A politikai pathhelyzet akkor alakult ki, amikor a 2004-es helyi választásokat követően a képviselőtestületben egy Ugljanin-ellenes csoport került hatalomra az SDP vezetésével. A tizenhét SDP-s képviselőhöz csatlakozott három képviselő a Szandzsákért Pártból, négy képviselő pedig a Szerb Radikális Pártból. A huszonegy mandátummal rendelkező SDA így ellenzékbe kényszerült, miközben a párt elnöke, Sulejman Ugljanin, továbbra is a község polgármestere maradt. Kihasznlván az új erőviszonyokat az önkormányzati testületben, Ljajić politikai támadásba kezdett Ugljanin ellen, annak megbuktatása érdekében. Átfogó médiakampányt indított ellene, és visszaléptette Ugljanin szövetségeseit különféle fontos önkormányzati posztokról. Válaszul Ugljanin mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza az önkormányzati testület munkáját, többek között nem engedte be a testület tagjait a városháza gyűléstermébe. A testület így egy helyi vendéglőben volt kénytelen megtartani hivatalos üléseit, és 2006 áprilisában úgy döntött, hogy népszavazást ír ki május 14.-re a polgármester visszahívásáról.

Időközben azonban a polgármester érdekében közbelépett a belgrádi kormányzat. Nem csupán a népszavazásról szóló döntést nem vette figyelembe, hanem még ugyanabban a hónapban (áprilisban) feloszlatta a helyi képviselőtestületet, és helyé-

re egy ideiglenes testületet nevezett ki, amelyben csak Ugljanin és Koštunica pártjának képviselői kaptak helyet. A hatályban lévő törvény szerint, ha a képviselőtestület képtelen három hónapig összeülni, vagy nem tudja elfogadni időben a helyi költségvetési tervezetet, akkor a központi hatóságoknak jogukban áll feloszlattatniuk, és új választásokat kiírni. Csakhogy Novi Pazar esetében az önkormányzati testület azért nem tudott ülésezni, mert a polgármester fizikailag megakadályozta tagjainak bejutását a városháza épületébe, (bár a testület mégiscsak megtartotta ülését egy vendéglőben). Ennek ellenére, miután kiírták a népszavazást a polgármester menesztéséről, a központi kormányzat rövid időn belül feloszlatta a testületet.⁶²

Ezután a szerb kormányzat is kiírt egy népszavazást június 25-i dátummal a polgármester hivatalban maradásáról. Végül két népszavazást tartottak, egyet májusban és egyet júniusban, mivel a régi, SDP-s többségű testület nem tekintette érvényesnek a júniusi népszavazást arra hivatkozva, hogy az összes választási bizottsági tag az SDA soraiból került ki.⁶³ Körülbelül a választók 30%-a jelent meg a májusi népszavazáson, gyakorlatilag Ljajić támogatói, akik Ugljanin ellen szavaztak, a többi választó bojkottálta a népszavazást. Ugyanez történt júniusban is, csak fordítva. Akkor az SDA-támogatók szavaztak a központi kormányzat segítségével megszervezett népszavazáson, amit a többi szavazó bojkottált. Az elvárásoknak megfelelően júniusban a részvevők 97%-a Ugljanin mellett szavazott, megerősítve polgármesteri minőségében.

Ezek után, mivel a központi hatóságok feloszlatták az önkormányzati képviselőtestületet, ismét választásokat kellett tartani, amit 2006 szeptemberében rendeztek meg. A kiélezett választási kampány oda vezetett, hogy a Szandzsákért Lista egyik jelöltjét meggyilkolták; Ugljanin Ljajić támogatóit vádolta a gyilkossággal. A helyi elemzőket nem érte váratlanul a gyilkosság híre, szerintük az a meglepő, hogy nem voltak már korábban is politikai gyilkosságok, hiszen az utóbbi időben elszaporodtak a bombatámadások és a két párt támogatói közti közelharcok. A gyilkosságot követően a Ljajić pártja által delegált választási megfigyelők visszaléptek, de a választásokat így is megtartották. A választások Ugljanin sikerét hozták, huszonhét helyet biztosítva választási szövetsége számára az összesen 47 képviselőből álló helyi önkormányzati testületben. Az SDP csak tizenkét képviselői helyet szerzett, és Ljajić azt nyilatkozta, hogy nem fognak részt venni az önkormányzati testület munkájában, hacsak a bíróság nem érvényteleníti a szavazás eredményét, amit viszont a választási bizottság végül jóváhagyott.⁶⁴

Az SDP szerint Ugljanin teljhatalomra törekszik Novi Pazarban. Például hivatalosan a helyi média az önkormányzat hatáskörébe tartozik, de a valóságban Ugljanin személyes befolyása alatt áll. A helyi rendőrség és bíróság tagjai szintén szorosan kötődnek Ugljaninhoz, így lehetetlen bármilyen SDA-ellenes panasszal hozzájuk fordulni. Mi több, miután az SDA a szerb parlamentben csatlakozott Kostunica kormánytöbbségéhez, Belgrádban is süket fülekre talált bármilyen SDA-ellenes

kezdeményezés.⁶⁵ Egyesek szerint Belgrádnak az az érdeke, hogy fenntartsa az SDP és az SDA közti ellenségeskedést, hiszen ily módon tudja biztosítani a bosnyák választók megosztottságát, és ezáltal gyengíteni országos szintű politikai befolyásukat.⁶⁶ Ez azonban most változni látszik, hiszen az új, Demokrata Párt vezette kormány mindkét bosnyák pártot bevonta a koalícióba.

*Prijepolje*⁶⁷

Prijepolje kiváló példája a nemzetiségek közti békés együttélésnek, aminek következményeként a helyi gazdaság is fejlődik. Prijepoljében a bosnyákok kisebbségben vannak, a lakosság 44%-a bosnyák, a többi pedig szerb. A Szerb Szocialista Párt tizennégy éves uralma után, 2004-ben egy új összetételű koalíció került hatalomra, amelyben a bosnyák pártok is részt vettek. Habár a szerbek többségben vannak, a 2004-es választásokon mégis egy bosnyák jelölt, az SDP-t képviselő Nedžad Turković, lett a polgármester. A helyi önkormányzatban egy Ugljanin-ellenes koalíció jött létre hat párt részvételével, amihez az SDP mellett öt szerb párt is csatlakozott, a Koštunica vezette Szerb Demokrata Párt, a Demokrata Párt, az Új Szerbia, a Civil Szövetség, és a Szociáldemokrata Párt.⁶⁸

Az önkormányzat új vezetőségének beiktatása után a koalíció tagjai, bosnyákok és szerbek, együtt kezdtek el azon munkálkodni, hogy javítsák a bosnyákok elhelyezkedésének esélyeit a helyi közszférában. Ennek eredményeként a helyi nyolc közintézményből háromnak bosnyák lett az igazgatója. Ugyanakkor azokon a területeken, amelyek a központi kormányzat fennhatósága alá tartoznak, mint például a rendőrségen, az egészségügyben, a közoktatásban, a bíróságokon, az adóhivatalokban, a postahivatalokban vagy az elektromos műveknél, az önkormányzatoknak nincs beleszólásuk a foglalkoztatásba. Ennek ellenére, mivel a helyi koalíció egyes képviselői olyan pártok tagjai voltak, amelyek a belgrádi kormánykoalícióban is részt vettek (mint például a Szerb Demokrata Párt), a helyi hivatalok jó kapcsolatot alakítottak ki a kormánnyal, ami több pozitív következménnyel is járt. Például a helyi testület képviselői arra használták belgrádi pártkapcsolataikat, hogy javítsák a bosnyákok képviseletét azokban a szektorokban, amelyek nem tartoznak a helyi önkormányzat hatáskörébe. A Szerb Demokrata Párt helyi képviselői azért lobbiztak Belgrádban, hogy több bosnyákot alkalmazzanak a rendőrségen, az egészségügyben és a bíróságokon, ahol a szerbek túlsúlya jellemző. Másfelől Prijepolje jelentős mértékű központi forrásokat kapott a közelmúltban a helyi infrastruktúra fejlesztésére is. A község volt az első Szerbiában, amelyik hosszú távú fejlesztési tervet készített a 2005-től 2010-ig terjedő időszakra vonatkozóan, és az elnyert támogatás is a második legnagyobb regionális szubvenció volt Szerbiában. Az önkormányzat máshol is sikeresen pályázott, és jelentős forrásokhoz jutott különböző nemzetközi intézményektől,⁶⁹ elsősorban a kis- és középvállalkozások, a mezőgazdaság, a kör-

nyezetvédelem, a turizmus, a csatornázás és a helyi adminisztráció fejlesztésére. Nagyobb beruházások esetében az önkormányzatok erősen függenek Belgrád segítségétől, és bár elméletileg minden helyi önkormányzatnak pályáznia kell a központi forrásokra, a valóságban ezek odaítélésekor sok függ az egyes települések politikai kapcsolataitól és lobbizási képességüktől.

E három község esete jól szemlélteti, hogy az igazi törésvonalak a régióban nem az etnikai különbségek, hanem sokkal inkább a politikai kötődések mentén alakultak ki. Ami még ennél is meglepőbb, hogy helyi szinten gyakorlatilag bármilyen politikai szövetség lehetséges, kivéve az SDA és az SDP közötti együttműködést. Míg a két bosnyák párt az egymással való kiegyezésre képtelen, a Szerb Radikális Párttal például hajlandóak koalícióra lépni. Mi több, a bosnyák és szerb pártok alkotta koalíciók bizonyos esetekben kifejezetten eredményesek a nemzetiségi viták elsimításában, és hatékonyak lehetnek az olyan gyakorlati problémák megoldásában is, mint amilyen a kisebbségek foglalkoztatása a közintézményekben. Prijepolje esete talán a legjobb példája az ilyen együttműködésnek, hiszen Koštunica pártja a bosnyák nemzetiségű polgármesterrel együtt azon fáradozott, hogy javítsa a bosnyákok arányát a helyi közszférában.

Az eddigi elemzés a helyi önkormányzatokra és az ezek hatáskörét érintő problémákra összpontosított. A hagyományosabb értelemben vett kisebbségi jogok, többek között a kisebbségi nyelvhasználathoz, a kisebbségi kultúra gyakorlásához vagy a kisebbségi oktatáshoz való jog alkalmazását leginkább a szerbiai nemzeti tanácsok működésének vizsgálatával követhetjük nyomon, ezért a következő rész a Bosnyák Nemzeti Tanácsot mutatja be. Látható lesz, hogy a Tanács munkája erősen átpolitizált, legitimitása vitatott, és kérdéses, hogy mennyire tud megfelelni a bosnyák közösség által támasztott elvárásoknak.

A Bosnyák Nemzeti Tanács és a kulturális jogok érvényesítése⁷⁰

A szerbiai kisebbségi törvény alapján a nemzeti tanácsok azok az intézmények, amelyeken keresztül a kisebbségek gyakorolhatják önrendelkezési jogaikat a kisebbségi nyelvhasználat, az oktatás, a kultúra, a kisebbségi média és tájékoztatás területén. Azonban mivel a Bosnyák Nemzeti Tanácsot teljesen az SDA dominálja, legitimitása vitatott a bosnyák közösségen belül, elsősorban a Ljajić vezette SDP által.

Ettől függetlenül a Tanács tett néhány lépést a bosnyákok kisebbségi jogainak érvényesítése érdekében, és bizonyos eredményeket el is ért. Így például a bosnyákok megtarthatják saját ünnepeiket, és Sjenica, Tutin, és Novi Pazar községekben a

szerb mellett a bosnyák is hivatalos nyelv. Az anyanyelv hivatalos használatához való jog előkelő helyen szerepelt a Tanács napirendjén, de ennek fontosságát sokan vitatják, hiszen a bosnyák nyelv nagyon hasonló a szerbhez. Mi több, egyes bosnyák értelmiségiek szerint a nyelvi különbségek ilyen típusú kihangsúlyozása csak az etnikai feszültségek fokozódásához fog vezetni.

A Bosnyák Nemzeti Tanács tankönyveket is összeállított, amelyek célja, hogy a bosnyák gyermekeket megismertesse a bosnyák kultúrával, hagyományokkal, nyelvvel és történelemmel. A tankönyveket, amiket az Oktatásügyi Minisztérium is jóváhagyott, nem csupán gyenge színvonaluk miatt érte kritika, hanem amiatt is, hogy etnocentrikus és intoleráns világnézetet közvetítenek.⁷¹ Így például, a hat és kilenc év közötti kisiskolások számára írt a tankönyvek azt sugallják, hogy a bosnyákok szülőföldje nem Szerbia, hanem Bosznia. Állítólag a tankönyveket nem a legjobb szakemberek írták, ráadásul túl rövid idő alatt készültek, hogy a belgrádi Oktatásügyi Minisztérium jóváhagyhassa őket.⁷²

A Tanács azért is aktívan lobbizik Belgrádban, hogy Novi Pazarban nyíljon egy új egyetem. Habár van már egy egyetem Szandzsákban, a Tanács állítása szerint elfogadhatatlan, hogy egy vallási vezető, Zukorlić mufti annak elnöke. A nézeteltérés oka valószínűleg mégis inkább az, hogy a Bosnyák Nemzeti Tanács vezetői nem kedvelik a muftit, amióta összeveszett Ugljaninnal.⁷³

A Tanács nyolc különböző projektet indított el a bosnyák kulturális örökség megőrzése érdekében, ezek közé tartozik például a XII-XIII. század környékén épült bogumil romok renoválása. A Tanács joga az is, hogy kijelölje azokat a kulturális intézményeket, amelyek állami támogatásban részesülhetnek. Ez jó eséllyel fog nézeteltérésekhez vezetni annak fényében, hogy az egész Tanácsot az SDA uralja.

A Bosnyák Nemzeti Tanács egyik legfontosabb célja, hogy helyi szinten a közszférában a bosnyák nemzetiségűek lakossági arányuknak megfelelően legyenek képviselve, például, hogy a rendőrségnél több bosnyákot alkalmazzanak. A központi kormányzat 2006-ban el is fogadott ennek érdekében egy határozatot, ami viszont a gyakorlatban nem igazán érvényesül, részben azért, mert be nem tartása semmilyen szankcióval nem jár. Az is nyilvánvaló, hogy az arányos képviselet csak hosszútávon teremthető meg, hiszen nem lehet csak úgy az utcára tenni a jelenlegi alkalmazottakat.

Következtetések

Ahogy a fentiekből kiderül, a bosnyák kisebbség legégetőbb gondjai olyan mindennapi problémákkal kapcsolatosak, mint a gazdasági perspektíva hiánya, az infrastruktúra elmaradottsága, a munkanélküliség, vagy a rossz színvonalú oktatás. Ezek a panaszok nem a hagyományos értelemben vett kisebbségi jogokat – mint

például az anyanyelv hivatalos használatához vagy a saját kultúrához és annak gyakorlásához való jog hiányát – érintik, amelyek a nemzeti tanácsok hatáskörébe tartoznak. Ezért fontos hangsúlyozni, hogy a megoldáshoz nem elegendő csupán a kisebbségi jogok védelmére összpontosítani.

A helyi önkormányzatok hatásköreinek kiterjesztése elősegíthetné, hogy a lakosoknak több beleszólása legyen a helyi gazdaság fejlesztésébe, hogy jobban magukénak érezzék a helyi közszférát, és lehetőségük legyen arra is, hogy részt vegyenek a közintézmények – mint például a helyi oktatás – vezetőinek kinevezésében. Ez nem csupán a bosnyákok arányosabb képviselőletét eredményezhetné, hanem a helyi feszültségeket is csökkenthetné.

Fontos lenne az is, hogy az önkormányzatok az állami vagyon tulajdonosaivá váljanak, legalábbis azon részének, amely az önkormányzati hatáskörök ellátásához szükséges. A közép- és kelet-európai országok példája bizonyítja, hogy az állami tulajdon átruházása a helyi önkormányzatokra meghatározó eleme volt a közigazgatás reformjának, aminek hiányában az önkormányzatok képtelenek lennének eredményesen működni (elsősorban ami az önkormányzati szolgáltatások minőségének és hatékonyságának javítását és a gazdaságfejlesztést illeti).⁷⁴

Emellett érdemes lenne újragondolni a jelenlegi közigazgatási határokat, különösen a körzethatárokat és a körzetek szerepét úgy, hogy jobban megfeleljenek a kisebbségek igényeinek. Ez azt jelentené, hogy Szandzsák hat községe, vagy legalább az a négy, amelyik nagyobb bosnyák népességgel rendelkezik – Sjenica, Tutin, Novi Pazar és Prijepolje – ugyanabba a körzetbe tartozzon.

Ugyanakkor addig, amíg a helyi önkormányzatok szakmailag és infrastruktúrájukat tekintve nincsenek jobban felkészülve, további feladatokkal felruházni őket akár kockázatos is lehet. Jelenleg a legtöbb önkormányzat nincs abban a helyzetben, hogy több feladatot átvegyen, ehhez a központi kormány aktív segítségére lenne szükség, oktatás, továbbképzés, szakmai segítség és felügyelet, illetve egyéb támogatás formájában.⁷⁵ A helyi hatóságok jó szándékát sem lehet készpénznek venni, ezért a helyi szinten kisebbségben lévő szerbek védelmét is biztosítani kell, például olyan garanciákkal, amely a közszférában való arányos képviselőletüket szavatolja.

Természetesen a decentralizáció nem csodaszer önmagában, Szandzsákban sem, ahol a helyi vezetők hajlamosak monopolizálni a hatalmat, és a fontosabb pozíciókat egy kézben tartani. Az önkormányzati autonómia megerősítésének egyedül akkor lenne értelme, ha intézményi biztosítékok beépítésével szavatolni lehetne, hogy a helyi kinevezések során ne a pártkapcsolatok, hanem a szakmai hozzáértés és felkészültség számítanak, amihez viszont országos szintű radikális reformokra lenne szükség. Ez az igény akár naivitásként is hangozhat, azonban az is nyilvánvaló, hogy a jelenlegi intézményi feltételek között és politikai viszonyok mellett – amit a legjobban Novi Pazar példája illusztrált – felelőtlenség lenne még több hatalmat adni a helyhatóságok kezébe.

Mivel a polgármesterek személyéről a 2008. májusi választásokkal kezdődően már a képviselőtestületek döntenek, az önkormányzatokban a képviselőtestületek és polgármesterek közti ellentét szülte feszültségek – amelyek Szandzsákban gyakran vezettek komoly konfliktusokhoz – várhatóan csökkenni fognak. Belgrád számos alkalommal kihasználta ezeket a helyi szintű ellentéteket ez által ellehetetlenítve a választott képviselőtestületek munkáját, ezért olyan törvényi garanciákra is szükség volna, amelyek megvédenék a helyi önkormányzatokat a központi hatalom önkényes beavatkozásától.

Összességében megállapítható, hogy ha Szandzsák problémái megválaszolatlanul maradnak, rövid- és középtávon a bosnyákok nacionalista és vallási radikalizálódása, az erőszak időnkénti fellángolása és a szervezett bűnözés terjedése várható. Szem előtt tartva Szerbia jelenlegi válságos gazdasági és politikai helyzetét, az Európai Unió technikai, pénzügyi és politikai eszközökkel is segíthetné Szerbiát abban, hogy szembe tudjon nézni ezekkel a kihívásokkal, melyek a szűkebb régió stabilitását is veszélyeztetik.

Jegyzetek

- ¹ A község, szerbül opština, leginkább egy kisebb magyarországi megyének felel meg, néhol járásnak is fordítják. A község központja rendszerint egy város vagy nagyobb település, amely köré kisebb települések csoportosulnak; egy szerbiai községnek átlagosan 60 000 lakosa van.
- ² Kevésbé köztudott, hogy a szomszédos Boszniából is három község a történelmi Szandzsák területéhez tartozott, ezek közül mostanra csak Gorazdében maradtak a bosnyákok többségben. Interjú Sedat Vrcičsnel, a sjenicai *Flores* civil szervezet vezetőjével, 2006. augusztus 8.
- ³ International Crisis Group, "Serbia's Sandzaks: Still Forgotten," *Europe Report* N°162, 8 April 2005, www.icg.org, 4.
- ⁴ ICG, 1.
- ⁵ ICG, 6–7.
- ⁶ ICG, 10.
- ⁷ Interjú Esad Džudževićsel, a Bosnyák Nemzeti Tanács Elnökével, Novi Pazar, 2006. augusztus 12.
- ⁸ Szerbül: Sandžačka demokratska partija
- ⁹ Szerbül: Stranka demokratske akcije Sandžaka
- ¹⁰ Az interjúk 2006-ban készültek, emiatt a dolgozat részben a 2006-ban érvényes viszonyokat tükrözi.
- ¹¹ ICG, 17.
- ¹² Miközben Novi Pazarban is van kórház.
- ¹³ Interjú Esad Zorničsnel, Sjenica polgármesterével, 2006. augusztus 8.
- ¹⁴ ICG, 17.
- ¹⁵ 2005-ös adatok, Republic of Serbia, Statistical Office of the Republic of Serbia, Municipal Indicators of the Republic of Serbia, <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/en/pok1.php?ind=2>.

- 16 ICG, 35.
- 17 ICG, 14.
- 18 ICG, 20.
- 19 Azóta a Telecom Srbija radikális fejszttésekre kezdett a régióban. ICG, 37.
- 20 Network of Committees for Human Rights in Serbia (CHRIS), „Serbia, Alternative Report submitted pursuant to Article 25 Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities”, September, 2007, 14.
- 21 Interjú Sedat Vrcićcsel, a sjenicai *Flores* civil szervezet vezetőjével, 2006. augusztus 8.
- 22 Interjú Sead Biberovićsal, az *Urban In* civil szervezet elnökével, Novi Pazar, 2006. augusztus 10.
- 23 Interjú Sedat Vrcićcsel.
- 24 L. *Handbook for Local Councillors*, a Standing Conference of Towns and Municipalities weblapjáról (<http://www.skgo.org/code/navigate.php?Id=266>), 50. o.
- 25 Interjú Sedat Vrcićcsel.
- 26 Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, *Human Rights and Collective Identity, Serbia 2004*, Belgrade, 2005, 278.
- 27 Interjú Sead Biberovićsal.
- 28 Interjú Esad Zornićsal.
- 29 Az ECHO intézményén keresztül az EU körülbelül 200 millió eurót költött szerbiai iskolákra. Lásd ICG, 28.
- 30 Interjú Sedat Vrcićcsel.
- 31 CHRIS, 80.
- 32 Uo.
- 33 Ezek az adatok a 2005. februári helyzetet tükrözik, ICG, 36.
- 34 CHRIS, 70.
- 35 Balkan Insight information, Amela Bajrović, “Serbia Police Initiative Slammed,” 26-11-2007, *Balkan Investigative Reporting Network*, <http://www.birn.eu.com/en/114/15/6563/>.
- 36 2004 márciusában az új belügyminiszter, Dragan Jočić, több olyan rendőrt is előléptetett, akik közismertek voltak a bosnyák lakossággal szembeni brutalitásukról a Milošević-rezsim idején, például Dragan Prekićet, aki Tutinban lett főparancsnok. ICG, 33.
- 37 Erre az angolban használt *petty corruption* fogalma lenne a pontos kifejezés, aminek nincs magyar megfelelője. A legalacsonyabb szintű korrupciót jelenti, amikor egy közhivatalnok vagy tisztviselő törvénytelen módon részesül pénzügyi kompenzációban szolgáltatásaiért cserébe.
- 38 Vesna Pešić, “State Capture and Widespread Corruption in Serbia,” *CEPS Working Document*, No. 262/March 2007, www.ceps.be.
- 39 További információk a szerbiai korrupció működésének rejtelméről: Vesna Pešić, “State Capture and Widespread Corruption in Serbia”.
- 40 Itt említhető például az állami adminisztrációról szóló törvény által előírányzott Köztisztviselői Hivatal létrehozásának igénye, amely a közszféra szakmai erősítését és politika-mentesítését szolgálja. Vesna Pešić, 33.
- 41 CHRIS, 32–33.
- 42 ICG, 35–36.
- 43 Interjú Sedat Vrcićcsel.
- 44 Interjú Sead Biberovićsal.
- 45 Interjú Sedat Vrcićcsel; ICG, 24.
- 46 Amela Bajrović, “Raid on Wahhabi ‘Camp’ Raises Tensions in Sandzak,” *Balkan Insight*, 22-03-2007, <http://www.birn.eu.com/en/75/10/2496/>.
- 47 ICG, 23.

- ⁴⁸ Dragana Nikolić-Solomon and Slađana Novosel, "Power Struggle Hinders Move to Unify Serbian Muslims," *Balkan Insight*, 07-12-2006, <http://www.birn.eu.com/en/75/>.
- ⁴⁹ "Serbia's Muslims Split Local Islamic Community," *Balkan Insight*, 04-10-2007, <http://www.birn.eu.com/en/106/15/5161/>.
- ⁵⁰ Amela Bajrović, "Sandzak Muslims Remain at Odds," *Balkan Insight*, 19-11-2007, <http://www.birn.eu.com/en/113/15/5864/>.
- ⁵¹ Zoran Maksimović, "Political Feud Divides Sandzak's Muslims," *Balkan Insight*, 20-12-2007, <http://www.birn.eu.com/en/1/190/7083/>.
- ⁵² Interjú James Lyon-nal, az International Crisis Group igazgatójával, Belgrád, 2006. szeptember 26.
- ⁵³ ICG, 18.
- ⁵⁴ Interjú Esad Džudževićsel.
- ⁵⁵ Interjú Sead Biberovićsal.
- ⁵⁶ Interjú Resad Hodžićsal, az SDP tagjával, Novi Pazar, 2006. augusztus 11.
- ⁵⁷ Interjú Sead Biberovićsal.
- ⁵⁸ A 2008. májusi helyhatósági választások nem hoztak radikális változást Sjenicán, hiszen az utóbbi két évben a kormányzó többséget irányító SDA maradhatott hatalmon. Ugljanin Bosnyák Listája az Európai Szandzsáékért alakíthatja meg a kormányzó koalíciót a szerb pártok segítségével, habár a Szerb Radikális Pártot ezúttal nem vonták be az együttműködésbe. A radikálisok és a Liberális Demokrata Párt mellett Ljajić pártja is ellenzékbe szorult, és minden bizonnyal az SDA fogja adni a polgármestert is, hiszen az új törvényi szabályozás szerint a polgármestert a 2008-as választásokkal kezdődően nem közvetlenül választják, hanem a képviselőtestület dönt személyéről. „Sjenica dobija demokratsku vlast,” 2008. július 31. <http://www.sandzaknews.com/vijesti/politika/1593-sjenica-dobija-demokratsku-vlast.html>.
- ⁵⁹ Interjú Esad Zornićsal.
- ⁶⁰ Ua.
- ⁶¹ Interjú Sead Biberovićsal.
- ⁶² Amela Bajrović, "Politician's Murder Raises Tensions in Sandzak," *Balkan Insight*, International War and Peace Reporting, 14-09-2006, <http://www.birn.eu.com/en/49/10/1046/>.
- ⁶³ Interjú Resad Hodžićsal.
- ⁶⁴ A 2008. májusi önkormányzati választásokon fordult a kocka, mivel a Ljajić vezette Európai Novi Pazarért koalíció az Egyesült Szerb Listával együttműködve, megszerezte az önkormányzati képviselőtestületben a többséget Ugljaninnal szemben. Ezek szerint Novi Pazarban egy Ugljanin ellenes koalíció vette át a hatalmat, és továbbra is az Ugljanin- Ljajić politikai törésvonal maradt a meghatározó, hiszen az Egyesült Szerb Lista magába foglalja a Szerb Radikális Pártot, a Szerb Demokrata Pártot, az Új Szerbiát és Szerb Szocialista Pártot is. Az is növeli Ljajić győzelmének a súlyát, hogy ezzel a választással kezdődően a polgármestert is a képviselőtestület választja. Tehát az új rendszernek köszönhetően valóban az SDP ellenőrzése alá került az önkormányzat, hiszen Novi Pazar új polgármesterét is az SDP adja Mirsad Djerlek személyében. "Walk-out at Novi Pazar Assembly," *B92*, 2008. július 11.
- ⁶⁵ Interjú Resad Hodžićsal.
- ⁶⁶ Ua.
- ⁶⁷ Interjú Nedžad Turkovićsal, Prijepolje polgármesterével és a helyi testület elnökével, Prijepolje, 2006. augusztus 8.
- ⁶⁸ Prijepoljében egyelőre még nem lehet tudni, hogy ki fog kormányozni az elkövetkező négy évben a 2008. májusi önkormányzati választásokat követően. Habár a szerb pártok koalíciója szerezte a legtöbb szavazatot (25-öt), és a bosnyák pártok közül Ljajić SDP-je lényegesen jobban szerepelt,

mint Ugljanin SDA-ja, mivel a kormányzó többség nem állt össze a július 15-i határidőig, a választásokat meg kell ismételni. „Novi izbori u Prijepolju?”, 2008. július 15., www.sandzaknews.com.

⁶⁹ Például az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Banktól, az UNDP-től, a USAID-től és a FAO-tól.

⁷⁰ Interjú Džudževićsel.

⁷¹ Például azt tanítják, hogy az iszlám a bosnyákok egyetlen vallása, mintha nem is lehetne bosnyák az, aki nem muzulmán.

⁷² Ezt megerősítette az Európa Tanács megbízásából készült, korábban már idézett tanulmány is, amely a bosnyák tankönyveket nemes egyszerűséggel „az alacsony színvonalú tankönyvek kivételes mintapéldáiként” minősítette. CHRIS, 22. o.; Interjú Sead Biberoviéccsal.

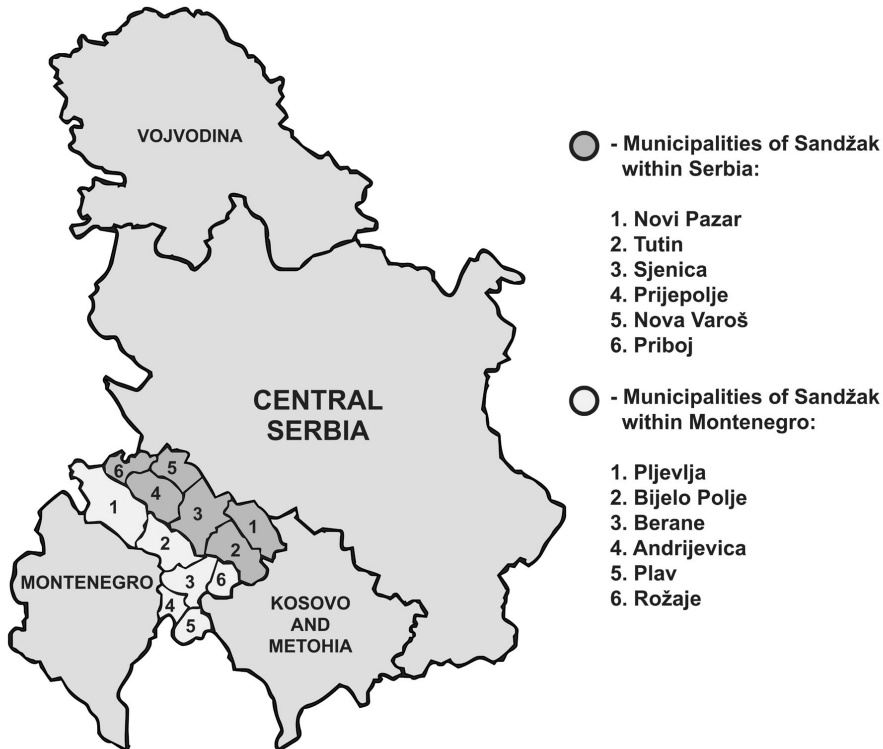
⁷³ ICG Report, 23.

⁷⁴ Charles Jókay, “Policy Recommendations for Returning and Transferring Property to Local Governments in Serbia,” In: Gábor Péteri (ed.) *From Usage to Ownership*, LGI OSI, Budapest, 2005, 131.

⁷⁵ Interjú Sead Biberoviéccsal.

Szandzsáki térképek

⁷⁶ Forrás: Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Sandzak01.png>.

⁷⁷ Forrás: Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/User:Electionworld/Atlas:Serbia>

